

NOVI PRILOZI SLAVENSKOJ AKCENTUACIJI

Edward Stankiewicz

*The Accentual Patterns of the Slavic
Languages*, Stanford University Press:
Stanford, California, 1993) XXVI+3511

Poznati američki slavist poljskoga porijekla objavio je 1986. godine knjigu svojih sabranih radova (*The Slavic Unity and Diversity*), od kojih su neki u vrijeme prvoga objavljivanja bili u žarištu ne samo slavističke lingvistike nego i lingvističke misli uopće. Podsjećam posebno na rad *On Discreteness and Continuity in Structural Dialectology*, objavljen nakon Weinreichovoga programatskoga članka *Is a Structural Dialectology Possible?* (O tome sam pisao u članku *O sustavima u dijalektologiji*, prilozi za VIII. kongres jugoslavenskih slavista, pretiskano u *Kaj jučer i danas.*) Nakon sedam godina pojavljuje se nova autorova knjiga posvećena slavenskoj akcentuaciji.

Slavenska akcentuacija stalan je interes vodećih svjetskih lingvista, spomenimo samo De Saussurea i Jakobsona. Svakih nekoliko godina pojavljuje se knjiga posvećena toj važnoj značajki slavenske

jezične porodice, s manje ili više novina. U svojem uvodu Stankiewicz i ne navodi sve, već samo najvažnije za njega (Kuryłowicz, Stang, Garde, Dybo, Ilić-Svityč), a tu su još Rehder, Nonnenmacher-Pribić, Arumaa i drugi.

Stankiewiczzevo je zanimanje u trendu novijih slavističkih akcentoloških istraživanja, tj. razmatra morfološki naglasak, sudbinu prozodijskog sustava u pojedinim gramatičkim kategorijama po vrstama riječi (imenicama, pridjevima, brojevima, glagolima). U ovoj knjizi autor nije imao namjeru obuhvatiti sve slavine (kažem je za slavenske jezike govorio Ivšić), nego samo južnoslavenske, istočnoslavenske i samo kašupski od zapadnoslavenske skupine jezika koje su bile relevantne za naglasne alternacije. Sedam poglavlja knjige bavi se pojedinim od jezika: slovenskim, srpsko-hrvatskim (po autorovu nazivu: Serbo-Croa-

tian), bugarskim, ruskim, ukrajinskim, bjeloruskim, kašupskim (Slovincian). Prvo je poglavlje posvećeno povijesnim i teorijskim osnovama.

Kako sam autor kaže, govoreći o cilju istraživanja, nije pokazao akcent zamjenica, što misli obraditi u »drugom kontekstu«, jer one kao kompleksni gramatički razred imaju značajki različitih vrsta uz one osobine koje su svojstvene samo njima.

Izabrani su jezici kojih dosadašnji opisi pružaju dovoljno građe za strukturu i funkcionalnu analizu njihovih prozodijskih tipova. Odabrani su književni jezici jer kompletni jezici nisu jedinstveni i nema dovoljno građe za prikaz pojava i razvoja u svim dijalektima, a to bi bio i prezahtjevan posao. Ipak se autor osvrće na povijesni razvoj i na stanje u dijalektima. Nije se mogao dati pregled stanja u starijim slavenskim tekstovima. Često takvi tekstovi nedostaju, a ako ih i ima, obično nisu istraženi, posebno ne s prozodijskoga gledišta.

U 2. točki uvodnoga dijela autor daje pregled stanja u istraživanju slavenske akcentuacije. Nas početku toga pregleda ističe da se slavenska akcentuacija kretala dvama neovisnim putevima: jedni su se radovi bavili rekonstrukcijom općeslavenskoga (praslavenskoga) prozodijskoga sustava, a drugi su opisivali stanje u suvremenim slavenskim jezicima. Naglašava također da usprkos dugom bavljenju lingvistike slavenskom prozodijom rezultati nisu potpuni. Novom fazom u tom bavljenju smatra istraživanje nakon Kuryłowicza (1952), a kao jedinstveno djelo Stangovu knjigu *Slavonic Ac-*

centuation (1957). Veći dio ove *žnajvečež* točke upravo je kritički osvrt na Stangova gledišta, opće stavove ili pojedinačne izvode. Autor to (u bilješci) opravdava činjenicom da zapravo kritičke ocjene Stangove knjige nije ni bilo, odnosno da su objavljena samo dva prikaza - jedan pozitivan (Kuryłowicz) i jedan negativan (Bulaxovskij).

Stankiewicz smatra da Stangova kritika De Saussureova zakona ne stoji. Stang zastupa stav da taj zakon ne vrijedi za praslavenski jer neki akutirani (dugi) nastavci ne povlače silinu s cirkumflektiranih osnova. Stankiewicz dobro primjećuje da Fortunatov-De Saussureov zakon ne objašnjava ni neke prozodijske pojave u litavskom jeziku. Važnije je, međutim, što zakon uključuje pretpostavku o opreci po tonu ne samo u naglašenim nego i u nenaglašenim slogovima, što ako i vrijedi za litavski jezik, ne vrijedi za slavensku granu. Za to odstupanje može se pretpostaviti da stari dugi (zalihosno akutirani) gramatički nastavci oduvijek čuvaju naglasak riječi. Stankiewicz smatra da Stangove zamjerke otpadaju ako se prihvaća Meilletova pretpostavka kako indoevropski vokalizam nije imao naglasne alternacije i Pedersenova pretpostavka da je naglasno mobilna imenska paradigma samo poseban litavski razvoj. Čini se da nijekanje mobilnoga tipa za praslavenski nije još uvijek dovoljno obrazloženo. Svakako, prihvatljivo je Stankiewiczovo mišljenje o drugim dvjema zajedničkim praslavensko-pralitavskim crtama, tj. o naglasku na dugim (akutiranim) nastavcima cirkum-

fleksnih osnova i postojanju oksitonskog tipa u obama prajezicima.

Stankiewicz zamjera mnogim Stankiewiczovim pristašama, koji prihvaćaju stav o nadređenosti litavske akcentuacije pred slavenskom, da se nesustavno koriste podacima iz suvremenih dijalekata slavenskih jezika. Tu bi trebalo staviti ogradu koju navodi i autor za svoju knjigu, tj. stanje u raznim dijelovima pojedinih slavenskih jezika još uvijek nije dovoljno poznato a česta različitost bez potpunoga poznavanja otežava razumijevanje procesa u njima. Posebno se osvrće na Gardeovo generaliziranje tzv. Illič-Svityčeva zakona o »stabiliziranoj cirkumfleksiranoj« silini i mišljenje, upravo reviziju razvoja slavenske akcentuacije u tom smislu, da veću starinu ne čuvaju južnoslavenski i istočnoslavenski jezici sa svojim složenim prozodijskim obilježjima, nego da su to kašupski idiom i drugi zapadnoslavenski jezici.

Možemo se složiti sa Stankiewiczem da takav razvoj u potpunosti nije i dokazan, da je to izazov koji još uvijek traži nova istraživanja i interpretacije. Svako stoji autorovo mišljenje kako revizija balto-slavenske akcentologije, koju su pokrenuli Kuryłowicz i Stang, nije mnogo uspješnija u tumačenju razvoja i rekonstrukciji slavenskoga prozodijskoga sustava od istraživanja koja su prethodila.

Stankiewicz ima pravo kada upozorava na Stangovo nepotpuno tumačenje neoakuta u nekim južnoslavenskim dijalektima (točnije bi bilo reći hrvatskima), posebno čakavštini, npr. NA mn. kao *poljā, jezerā*, GL mn. *kostih, vlasih* itd.

Njegova preciznija interpretacija neće ipak biti bolja od mnogo ranijeg Ivšičeva izvođenja (*Priloga za slavenski akcenat*, 1911), odnosno od novijeg morfo(n)loškog Junkovičeva tumačenja te pojave za kajkavštinu (*Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta*, 1972). Pokazao sam da je to u nekim slučajevima šira slavenska pojava, upravo u NA množine imenica srednjega roda, gdje osim u kajkavštini i slovenskome jeziku imamo slične pojave u slovačkom jeziku (Nonnenmacher-Pribić, Lončarić, *Kajkavska prozodija*). Slično je i s čelnim (recesivnim) silaznim naglaškom u glagolskom pridjevu radnom.

Tamo gdje Stankiewicz ipak želi Stangu odati neko priznanje za doprinos u osvjetljivanju razvoja slavenske akcentuacije (osim što ga cijeni zbog sinteze dotadašnjega proučavanja), i on griješi. Naime, Stankiewicz kaže da je Stang bio prvi koji je pojavu neoakuta objasnio regresivnim pomicanjem siline s dugoga silaznog sloga na prethodni slog, ali je u osnovi već davno prije Ivšić (1911) tako protumačio nastanak neoakuta. Zamjera Stangu miješanje arhaizama i inovacija, fonološke i morfološke razine, pogreške u relativnoj kronologiji te interpretaciju prozodijskih fenomena neovisno o njihovoj funkciji u kategorijama u kojima se pojavljuju.

U trećoj točki uvoda autor govori o fonetskim promjenama, analogiji i prozodijskoj konvergenciji.

Stankiewicz naglašava da je izostanak funkcionalnoga pristupa bio nedostatak ne samo slavenske akcentologije nego morfonologije u cjelini. Prozodijski

razvoj pak, kao i upoće fonološki razvoj, bio je uvjetovan i morfološkom strukturom.

Većina je izvora u razvoju slavenske prozodijske divergencije bila fonološke naravi. Polazeći od davnih postavki De Courtenaya (koji je govorio o pojmovima »*morphologization*« i »*semisiologization*« kod fonoloških promjena), Stankiewicz kaže da se kao i u povijesnoj fonologiji, tako i u morfonologiji, mogu izdvojiti tri vrste funkcionalne transformacije: (1) morfonologizacija fonološke promjene, (2) demorfolozizacija gramatičke alternacije i (3) remorfolozizacija.

Daje za svaki od tri procesa primjere iz južnoslavenskih, hrvatskih i srpskih govora, te iz kašupštine.

U četvrtoj točki uvodnoga poglavlja raspravlja se o porijeklu i značajkama slavenskih naglasnih alternacija.

Držeći se DeSaussure-Fortunatovljeva zakona, autor polazi od toga da je naglasak riječi prelazio na dugi (akutirani) nastavak ako u osnovi riječi nije bilo takva sloga. Kada se nastavak riječi pokratio, automatska, fonološka alternacija postala je funkcionalna - gramatička.

Za utvrđivanje naglasnih tipova paradigmi bitna su dva metodološka načela: utvrđivanje osnovnog, polaznog oblika riječi te razlikovanje automatskih i gramatičkih (naglasnih) alternacija.

U petoj točki govori se o tipologiji slavenskih naglasnih (prozodijskih) alternacija. Autor smatra Stangovu rekonstrukciju naglasnih tipova (od tri tipa) nekompletnom jer ne uvažava različitost imeničkih suglasničkih osnova i posebno

zato što pojednostavljuje tipologiju uzimajući iste tipove imenice i glagola. U književnim jezicima i u kašupskome autor nalazi tri različita imenička naglasna tipa, koji su i geografski različiti. (1) U istočnoslavenskim jezicima zastupljeni su tipovi s alternacijama *osnova - nastavak* i *nastavak - osnova*. (2) U južnoslavenskim jezicima prevladava alternacija *osnova - nastavak*, a javlja se i alternacija *nastavak - prvi slog riječi* (čelni naglasak). (3) U kašupskomu je zastupljena alternacija *osnova - nastavak*. U glagola mogu se izdvojiti dva tipa alternacija: *osnova - nastavak* i *nastavak - osnova*, ali to nije tako jednoznačno zbog vrlo kompleksna sustava promjene.

U zadnjoj točki uvoda objašnjena je metodologija opisa. Kombinira se sinkronijski i povijesni pristup slavenskoj akcentologiji. Sinkronijska analiza nije samo deskriptivna jer se želi pokazati međuovisnost i hijerarhija naglasnih alternacija, njihova uloga u gramatičkom sistemu. Prikaz invarijantnosti i različitosti naglasnih tipova omogućuje usporedbu strukturne i generativne lingvistike.

Autor ponovo govori o razlozima izbora jezika i o jednom izuzetku u obradi jezika, tj. da obrađuje zajedno imeničke osnove, nastavke i alternacije u ukrajinskom i bjeloruskom jeziku.

Nisu, osim izuzetno, obrađene izvedenice kao ni naglasni odnosi svršenih i nesvršenih glagola. Autor govori o perfektivnim i imperfektivnim *oblicima*, međutim, treba govoriti o oblicima perfektivnih i imperfektivnih *glagola*, jer svaki je od njih posebna leksička jedinica, bez obzira na veću ili manju sličnost po-

jedinih oblika dvaju vidskih parnjaka i bez obzira na činjenicu što su neki glagoli dvovidni.

Od prikaza pojedinih jezika osvrnut ću se samo na dio koji naziva *Serbo-Croatian*. Dok je moguće pod tim imenom govoriti o jeziku koji među južnoslavenskim jezicima zauzima središnje mjesto kada se govori o genetskom dijasistemu, drukčije stoji stvar kada je riječ o književnim jezicima. Razumljivo je da autor iz naše dosadašnje jezikoslovne literature nije mogao dobiti uvida u znatne naglasne razlike između hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika, osim iznimno. Većina naših priručnika ako i donosi te razlike, a među njima i novosadski pravopis iz 1960, koji je to prvi u većoj mjeri donio (ali opet samo za riječi koje su imale kakav pravopisni problem), ne navodi koja od »dubleta« pripada hrvatskomu, a koja srpskomu jeziku. Kako autor nije govornik niti jednoga od tih dvaju književnih jezika, shvatljivo je da može govoriti samo o supostojećim naglasnim normama, koje su za njega utjecaj dijalekata. (U hrvatskom književnom jeziku, odnosno u njegovim regionalnim varijantama ima i toga, tj. utjecaja dijalekta.) Zato autor govori o brojnim problemima koji kompliciraju analizu. I dok to sve možemo razumjeti, teže je shvatiti da on ne spominje hrvatski književni jezik, iako istina govori o istočnoj i zapadnoj varijanti.

Na početku Stankiewicz iznosi fonološke interpretacije novoštokavskoga naglasaka, odnosno vezu siline i tona (tradicionalnu, Jakobsonovu, te Brown/McCauleyovu i Gardeovu).

Za bilježenje naglasaka uzео je način zadnjih autora: umjesto uzlaznog naglasaka bilježi se visina na idućem slogu, tj. mjesto siline pretpostavljeno starijega naglasaka, s kojega je u novoštokavštini prenijeta na prethodni slog, npr. *rebr'o*, *sel'o*, za *rebro*, *sèlo*.

Zanimljivo je autorovo bilježenje vokala na mjestu jata. Arhivokal u arhileksimima bilježi on oznakom za zatvoreno e (kakvo je u kajkavštini), tj. sa e i točkom ispod njega (ẹ), dakle kao svojevrsno usuvremenjeno ilirsko rogato e (ě). S druge strane, stvaranje takvih arhileksima nije preporučljivo jer pojedine se riječi u različitim književnim jezicima i dijalektima ne razlikuju samo po refleksu jata nego često baš i naglaskom.

U imenicama razlikuje autor tri osnovna tipa: (1) mobilne naglašene cirkumflektirane osnove s apsolutnom inicijalnom silinom (čelnim naglaskom), (2) naglašene ili akutirane osnove, koje mogu imati naglasak na bilo kojem slogu osnove, i (3) riječi s naglašenim nastavkom, oksitoničke, koje imaju osnovnu silinu na nastavku.

Prvotne automatske alternacije ima kvantiteta, dok su osnovne gramatičke alternacije po Stankiewiczu naglasne, tj. odnose se zapravo na mjesto naglasaka. Pomakom naglasaka s osnove na nastavak razlikuju se pojedini padeži u jednini (ili množini, kao i jednina od množine, npr. u jednosložnim osnovama muškoga i srednjega roda. Pomak siline s nastavka na osnovu ima tri podvrste: (a) razlikuju se jednina i množina (u nekih imenica muškoga i srednjega roda), (b) pomak siline s nastavka na završni nulti morfem

ili vokal osnove u gen. množine, i (c) preskok siline na početni slog u vokativu. Kao polazni oblik svih triju tipova uzima se akuzativ jednine.

Svi su ti odnosi bili poznati i ranije, a autorova je zasluga što ih je sustavno izložio i objedinio na jednom mjestu.

Za pridjeve je karakteristično da imaju fiksirani naglasak, bilo na osnovi, bilo na nastavku. Međutim, može se primijetiti da mnogi dvosložni pridjevi u hrvatskom književnom jeziku imaju drugačiji naglasak nego kod Daničića, upravo imaju naglasak na nastavku po Stankiewiczu, tj. uzlazni, a ne silazni na osnovi, npr. i *čista*, a ne samo *čīsta*.

Glagoli su bogati paradigmama, a alternacije se uspostavljaju u okviru svake paradigme, pa bi iznošenje svih tipova alternacije zahtijevalo dosta prostora. Kako je na primjeru imenica pokazan autorov postupak, to i nije potrebno. Ipak se mora navesti jedna važna autorova konstatacija.

Kod glagola autor ističe da dva tipa gramatičkih alternacija nemaju (pravog) ekvivalenta u imenica. Međutim, samo jedan od njih stvarno nema imeničkog ekvivalenta. To je pomak siline s posljednjeg sloga osnove na nastavak (npr. *p'īšēm* prez. prema *pīš'i* imp. i *pīš'ūci* pril. sadašnji; ovdje se može dodati da postoji i dubleta *p'īšūci*). Druga je alternacija koju izdvaja Stankiewicz pojava čelnog (recesivnog) naglaska u aoristu i pridjevu radnom (npr. *kun'ēm* prema *'klē*, *'proklē* u aoristu i *'proklēla*; ovdje također treba dodati da uz lik *klel'a*, koji

se navodi, postoji i *'klēla*, koji je redovit na zapadu, kao što je na zapadu u infinitivu i *klēti*, prema *klēti*). Ipak je autor u imenica spomenuo adekvatnu pojavu, čelni naglasak u vokativu, ali je to apstrahirao zbog specifična položaja vokativa u gramatičkom sustavu. Međutim čelni se naglasak javlja i izvan vokativa, i to u akuzativu jednine te nominativu i akuzativu množine imenica a-osnova (npr. *plānina* - *plāninu* i *plānine*, uz *planinu* i *planine*).

U završnom poglavlju autor daje pregled razvoja slavenskih naglasnih alternacija. Najprije govori ukratko o fonološkom razvoju akcentuacije, koji uključuje pomak siline, utjecaj duljine na distribuciju siline i promjenu kvantitete. Slijedi opširniji prikaz morfološkoga razvoja, opet po istim vrstama riječi: imenice, pridjevi i glagoli.

Kada sam završio pisanje ovog, uglavnom informativnog, prikaza Stankiewiczzeve knjige - pojedini njezini dijelovi, kako sam pokazao, zaslužuju posebne i detaljnije osvrtne - u ruke sam dobio najnoviju knjigu koja se bavi sličnom tematikom. Poznati njemački slavist Werner Lehfeld objavio je svoj uvod u morfološku koncepciju slavenske akcentologije (*Einführung in die morphologische Konzeption der slavischen Akzentologie*, Sagner: München). Bit će sada zanimljivo pozabaviti se i najnovijom knjigom posvećenom slavenskoj prozodiji.

Mijo Lončarić